

Az 1918-as köztársaság fanyar öröksége

150

A történelem mindig valaminek és valakiknek a történelme, egy családé, egy falué, egy városé, egy nemzeté – egy köztársaságé. Közössége, amelyek éppen olyan elképzelték, mint amilyen valóságosnak tűnnek a múltból alkotott elbeszélésekben. Éppen ezért történetírás és emlékezet viszonyában úgy tűnik, az emlékezet az elsőbbség. Emlékezet – és persze a felejtés – formálja a történelmi tudatot. Az emlékezetünknek pedig a jelen gondjai, vágyai és indulatai legalább annyira alkotórészei, mint a múltból szóló – szükségszerűen mindig töredékes – tudásunk. És bizony ritkán mentes a jelenünk a zaklatottságtól és indulatoktól. „Historikus nyugalmunkat és tárgyilagos pártatlanságunkat földúlja a szenvedés, széttepi a szenvedély” – írta bécsi emigrációjában az októbriista nagypolgár Hatvany Lajos, Ignóus Pál szeretetteli kifejezésével a „republikánus báró”, aki a polgári gerincet hiányolta a Bethlen-kurzussal alkut kötő otthon maradt nagypolgároktól.¹ (Aztán hazament ő is Horthy király nélküli királyságába, s Horthy bírósága előtt megtagadta forradalmi szenvedélyeit, „csendes ember leszek” – ígérte meg bírójának. A honvágy, a „magyar akácok illata” hívta haza, ami erősebb volt a polgári gerincnél is.)

A köztársasági hagyományra való emlékezést ma is a jelen aktuális gondjai vezérik: a demokratikus politikai közösség újjáteremtésének kívánalma. Kevésbé tudatosítjuk azt a tapasztalatot, hogy a történelem meghalad minket. A történelmi szereplők szándékai és megvalósulása között szinte mindig szakadék keletkezik. Az események árja máshová torkollik, mint ahová eredetileg tervezték. Megszületnek a forradalmi tettek a maguk váratlanságában, és aztán egy élet kevés arra, hogy a történelem „csinálói” ennek értelmet adjanak. Ám ha megnézzük, hogy hogyan történt, ami történt, ha lebontjuk a nosztalgiát és a fantáziát a mítoszt szülő visszaemlékezésekről, akkor döbbenetesen vesszük észre, hogy minden másképp volt. A főhősök futnak az események és romba dőlő terveik után, rögtönöznek. A nagybetűs Köztársaság magyar mítosza például csak azután született meg, hogy az 1918. november 16-án sietősen proklamált első magyar „népköztársaság” alig néhány hónap alatt elbukott. Ha nem így lett volna, akkor 1918. október végén két olyan republikánus szocialista, mint Jászi Oszkár és Garami Ernő, nem utazott volna ki sietősen egy autón Gödöllőre, ahová Károly király hívatta őket, hogy megmentse királyságát, hogy aztán három hét múlva mindketten a köztársaság kikiáltási ünnepségének szónokai legyenek. Ha nem így lett volna, akkor ugyanezen alkalommal

¹ Hatvany Lajos: Nemzeti eszmétől – polgári gerincig. Jövő, 1922. augusztus 16. (191. szám), 1.

a miniszterelnöki kinevezésében reménykedő Károlyi nem ígérte volna meg könnyek között Zita királynénak, hogy megmenti férje trónját.

A republikanizmus Magyarországon évszázados, a 18. század végi magyar jakobinus mozgalomig érő hagyományra tekinthetett vissza, de a magyar közvéleményben soha nem élvezett nagy támogatottságot. Petőfi forradalmi versei ugyan meghirdették a respublikát, és az 1849-es debreceni trónfosztás után Kossuth kormányzatát „republikai irányúnak” hívta, ám a kormányzó-elnök nem mertte proklamálni a köztársaságot, hiszen akkor a Görgey vezette honvédő hadsereg rögtön ellene fordult volna. Az időről időre magányos értelmiségiek és marginális politikai csoportok által felvetett köztársasági gondolatnak tartalma egyébként innen, a 49-es radikális függetlenségi hagyományból veszi geneziséjét, és hét évtizeden keresztül ki is merült a hagyományos Habsburg-ellenességben és a Kossuth-kultusz ápolásában. A kiegyezés Magyarországnak 1867 utáni politikai életét hiába határozta meg a közjogi harc, az uralkodó „Ferencjóska” tisztelete békésen megfért a nagy száműzött „Kossuth apánk” kultuszával. Akik a köztársaságban látták a nemzet jövőjét, a partvonalról kiabáltak be. Nagy György fiatal székely ügyvéd és függetlenségi országgyűlési képviselő 1910-es évek elején kibontott köztársasági mozgalma nem volt több egy látványos *one man show*-nál. Egyszemélyes színház, amely a Viharsarok és a Székelyföld egyes területeire korlátozódo protestáns gazdarétege kivételével nem mozgató meg számottevő választói csoportokat. A Nagy által alapított Magyar Köztársasági Párt

és vérvörös fedelű folyóirata, a már 1911-ben indított Magyar Köztársaság – mai szemmel legalábbis – nem az eredeti politikai gondolatoknak, inkább az eredetieskedésnek volt a terepe. Lapjain „thurzó szittyák és székely szittyák” küzdöttek a halaszgú finnugorság gondolata ellen, s minden skrupulus nélkül, plebejuson voltak sovíniszták és kurucok. Nagy György az 1868-as Eötvös József-féle nemzetiségi törvényt szerencsétlen, oktalan nagylelkűségnek tartotta, amelyet rég el kellett volna törölni, s úgy gondolta, a magyar jövő útja az „imperialis uralmon nyugvó köztársaság” lehet. (Amin nincs is mit csodálni, a magyar birodalmiság csatlóka délibábjait először egyébként is törölmetszett liberális gondolkodók rajzolták fel a magyar politika szemhatárára, mint Beksics Gusztáv és Rákosi Jenő.) 1913-ban pártját betiltották, de ez sem vert különösebb hullámokat. A szociáldemokraták és Nagy György sem voltak szövetségeseik. Amikor a Függetlenségi Párt vezére, Justh Gyula meghalt, temetésén Nagy György azért szólalt fel a szociáldemokrata pártvezér Kunfi Zsigmond után, hogy ne csak nemzetközieskedő szocialista pártvezérek parentálják el Kossuth küzdelmeinek utolsó mohikánját. Hasonló ellenérzés kísérte a köztársasági mozgalmat a magyar progresszívek másik jelentékeny csoportosulása, a polgári radikálisok részéről. Bár Ady kiállt mellette, Jászi Oszkár Nagy Györgyöt és a köztársasági pártot lenézően „kis csomó lateiner” mozgalmanak titulálta, s az államforma kérdését másodrendű közjogi kérdésnek. Sőt amikor 1913-ban a polgári radikálisok párttá szerveződését vitatták meg a Martinovics-páholyban, Jászi

attól tartott, hogy a nacionalizmus „a réginél veszedelmesebb közjogi ideológiába, a köztársaságiba csap át”. 1918-at megelőzően a köztársaság nem volt olyan vonzó ideológiai gondolat, hogy azzal akár a függetlenségi-nacionalista ellenzék vagy a magyar progresszívek „szabad szocializmusa” – mert Jászi szocialistának tudta magát 1920 előtt – *komolyan* számolt volna.

Aztán jött a háború, s négy év háború után az összeomlás, a dualizmus politikai rendszerének hirtelen, néhány nap alatt bekövetkező, de annál teljesebb összeomlása. A Tisza István nyomasztó többségével farkasszemet néző, szűk ellenzéki padsorokból érkező Károlyi Mihály és jórészt az addigi parlamenten kívüli erőkből alakított kormánya 1918. október 31-én még felesküdt a királynak, de a Várból már úgy tértek vissza, hogy az utca a köztársasági követelésektől harsogott. Ez a fordulat váratlanul érte a politikai élet terhét magára vállaló Nemzeti Tanács vezetését, amelynek hosszú vajúdas után megalkotott programja nem érintette az államformát, csupán az ország függetlenségét és demokratizálását követelte. Sem Jászi, sem Garami Ernő, sem Károlyi nem tudott republikánus hangulatról, így nem is képviselték azt, a Garamitól balra álló Kunfi Zsigmond is csak igen óvatosan említette az október közepi szocdem kongresszuson az államforma kérdését. Jászi Oszkár a forradalom előtt pár héttel a „Monarchia jövőjéről” adott ki könyvet, amelyben az alkotmányos királyságot az általa elképzelt „keleti Svájc” demokratikus föderalizmusának garanciájaként írta le. Nem, még az uralkodók proklamálta rettenetes háború sem tette republikánus-

sá a „magyar október” legfontosabb elméleti-politikai gondolkodóját. Az általa felvázolt Dunai Egyesült Államok garanciáját az „államközösség örökletes dinasztikus szerkezetében látta”, amelynek sorsa évszázadok óta összeforrt az állam fejlődésével, és a köztársasági berendezkedésben lévő veszélyekre figyelmeztetett: „A polgári köztársaság még nemzetileg homogén államokban is [...] nem egyszer olyan cézarisztikus tendenciákra vezet, aminőket például az angol monarchia nem ismer.”²

Mindenesetre október 31-én este Károlyi már azt jelentette ki, hogy a „tűlízgatott” hangulatra tekintettel a perszonaluniót már nem lehet a kormányprogramba foglalni, de „Ófelsége nekünk királyunk, s kijelentjük, hogy nincs kifogásunk az ellen, hogy rajtunk kívül más országoknak is uralkodója legyen, de Magyarországon teljes függetlenségének sérelme nélkül.”³ November 1-jén egész nap ülésezett a kormány, s tagjai arról tanakodtak, hogy megbízatásukat visszaadják. Végül a király, elsősorban arisztokrata minisztereinek, gróf Károlyinak és gróf Batthyánynak a könyörgésére felmentette minisztereit a neki tett hűségesküjük alól, miután délután a Tisza Kálmán tere (ez lesz később, a szocializmusban a Köztársaság tér), majd onnan a Conti (ma: Tolnai Lajos) utcába, a *Népszava* szerkesztősége elé vonuló csepeli és újpesti munkástömegek már a Nemzeti Tanács felborításával fenyegetőztek. Amiről, úgy tűnik, Kunfi Zsigmond nem is tudott,

² Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*, Budapest, 1918, 51.

³ MNL MOL K27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1918. október 31. 5.

ő ugyanis nem látta elementáris erejűnek a közvéleményt, s azt mondta, csupán a Nemzeti Tanács „hisztériás rohamáról” van szó.⁴ Kunfinak akár igaza is lehetett volna. Az elementáris erejű közvélemény Pesten valójában néhány ezer ember hangja volt. Négyezer munkás – akik szó szerint leordították a *Népszava* szerkesztőségi ablakából őket lecsendesíteni kívánó Garbai Sándort – elegendőnek bizonyult arra, hogy az államforma kérdése eldőljön a kormányúlésen.

Szegény, szerencsétlen Ófelsége

IV. Károly király tehát november 1-jén este telefonon felmentette esküjük alól minisztereit, lemondani azonban nem volt hajlandó. Rokona, Habsburg József főherceg – alig néhány napja még nádorjelölt – viszont Károlyt sürgette, vajon nem lesz-e baj és bolsevizmus abból, ha nem sietnek a köztársaság kikiáltásával. Sőt szabadulni kívánt a hirtelen rossz hangzásúvá lett Habsburg családnévtől, és arra gondolt, birtokai után Alcsúti néven folytatja pályáját.⁵ A Habsburg-ellenesség a következő napokban és hetekben konjunktúráját élte, a királyi gyermekeket sietve elszállították Gödöllőről, a királyt pedig lebeszélték arról, hogy Pozsonyba költözzön a forradalmasodott Bécsből. Magyar forradalomból nem hiányozhat Petőfi: ezúttal az *Akasszátok föl a királyokat* című versének plakátjai voltak aktuálisak szerte a városban, magát a verset pedig a máskülönben szelíd és zárkózott

Babits Mihály szavalta végig a pesti Nagykörút kávéházainak márványasztalaira felugorva – tőle korábban és később is szokatlan heveséssel.

A sajtó hangja is kiélesedett. A *Népszava* publicistája Svájc alpesi völgyeibe küldte a dinasztíát, mondván, menjenek vissza oda, ahonnan jöttek. A többi újság sem akart lemaradni. IV. Károlyról, aki addig „Ófelsége, a király” volt, úgy írtak ezentúl, mint „szegény, szerencsétlen fiatalember-ről”, vagy mint „átlag alatti lényről”.⁶ November 2-án anakronisztikusan hatott, hogy a református egyházfők Baltazár Dezső tiszántúli püspök kezdeményezésére és megfogalmazásában hosszú körlevélben álltak ki a királyság fenntartása mellett: „a nép az erő, a korona a fék. A fékteleen erő sírja önmagának.”⁷ Hasonlóan vélekedett az erdélyi református egyházkerület emelkedő csillaga, Ravasz László is, aki azt írta: „rossz királyok helyett rossz tribunok uralma jöhet.”⁸ De nemcsak azért hatott anakronisztikusan a kálvinista vezetők királypártisága, mert azokban a napokban senki más nem vállalta ezt nyilvánosan, hanem azért is, mert a Habsburg-ellenességnek a református többségű Alföldön volt a hagyományos bázisa, s a nemzeti ellenállásban a református egyház az abszolutisztikus időkben – nevezetesen az 1861-es a pátensharcban is – vezető szerepet játszott. Az a református egyház, amelynek 1881-es egyházalkotmánya – ha súlyos megszorításokkal is és kimondatlanul is

⁴ Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar feltámadás, [1920] Magyar Hírlap kiadása, Budapest, 1989, 65.

⁵ Magyarország, 1918. november 19., 10. Lásd még MNL MOL K40 5. cs 1919-VIII, 476.

⁶ Magyar köztársaság. Tolnamegyei Közlöny, 1918. november 10., 2.

⁷ Baltazár Dezső: Próbáltatások idejéből, Debrecen, 1920, 92–95.

⁸ Protestáns Szemle, 30. évfolyam, 10. szám (1918. november 15.), 341.

–mégiscsak a demokratikus köztársasági, alulról szerveződő, választáson alapuló, a testületi autonómiák döntési kompetenciáit respektáló szervezetrendszer foglalt magába. De a Habsburg-ellenesség erős visszhangra talált a nagybirtok dominálta Fejér és Tolna megye magyar falvaiban és pusztáin is. Esterházy Miklós gróf szerint (az író Esterházy Péter dédapja) a köztársaság gondolata már az első 48 órában valóságos rohammal ragadta meg Magyarország egész népességét.⁹

A köztársaság követelése nem egy következetes politikai program „társadalmiasulása”, hanem egyszerűen a meggyengült és diszkreditálódott rend elleni lázadás jelképe volt, igaz, a lázadást és a felfordulást az addig lojális magyar parasztság csinálta, sőt, a hűséges öreg cselédség. Csákváron a rendbontókban Esterházy gróf a szolgálatában megöszült cselédeknek harctérről visszatért fiait ismerte fel, akik nemcsak a vadállományát lőtték ki, hanem köztársasági tanácsokat is alakítottak a katolikus legényegyleti épületekben. És ez a republikánus láz nemcsak a férfiak ügye volt. A debreceni köztársaságpárti gyűlésen ugyanannyi nő vett részt, mint férfi.¹⁰ A nők és a frontkatonák könnyebben, Károlyi Mihály gróf azonban nehezebben szabadult öröklött monarchikus ösztöneitől. Nem volt hajlandó puccsszerűen proklamálni a köztársaságot. A kormány abban állapodott meg a Nemzeti Tanáccsal (amely előtt november 1-jén este a miniszterek letették új

esküjüket), hogy hat héten belül az általános, titkos, egyenlő és nőkre is kiterjedő alkotmányozó gyűlés fog dönteni az állam- és kormányforma kérdéseiről. Károlyi később úgy nyilatkozott, hogy az októberi kormány a 400 éves házasságot, amely igazán nem volt szerelmi házasság, illő formák közt akarta felbontani.¹¹ A köztársaság nem cél, hanem ürügy volt a Monarchia és a demokratikus Magyarország közötti válóperben.

A következő hetekben azonban egész Közép-Európában felgyorsultak az események. Németország november 9-én, Ausztria november 12-én, az új csehszlovák állam pedig november 13-án proklamálta a köztársaságot. A háborús vereség *mindenütt* diszkreditálta az uralkodót, a szigorúan katolikus és császárhű Tirolban ugyanúgy, mint a mindig kedélyes Bécsben. A forradalmas Berlinben a spartakista vezér, Karl Liebknecht befeküdt az elmenekült Vilmos császár ágyába, s ott aludta át a győztes forradalom első éjszakáját. Álmát a fellázadt matrózok vigyázták. Az antanthatalmak között, amelyeknek elismerését Károlyi kereste, ott volt a republikánus Franciaország és a republikánus Egyesült Államok, a november 13-án aláírt belgrádi katonai konvenciót pedig Károlyi, Jászi és kormányának többi tagja igyekezett úgy értelmezni, mint kormányuk *de facto* elismerését. (Erről szó sem volt.) Károlyi Mihály később – saját perében – úgy nyilatkozott, hogy főleg a külpolitikai érdekekre figyelemmel járult hozzá a köztársasági állam-

⁹ Esterházy Miklós: Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből. Budapest, Szent István Társulat, 1921, 14.

¹⁰ Az Est, 1918. december 3., 7.

¹¹ Károlyi Mihály: Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek 1908–1919, Budapest, Magvető, 1968, 369.

formához. Az 1918. november 9-ei minisztertanácson (ezen a napon bukott meg a császár Berlinben) Jászi Oszkár éles hangon követelte a királyhoz és a parlamenthez való viszony tisztázását, s javasolta, hogy egy 500 főre kibővített Nemzeti Tanács proklamálja azt. Károlyi kérésére – más elbeszélések szerint saját kezdeményezésükre – Esterházy herceg vezetésével magyar arisztokraták utaztak a királyhoz Eckartsauba, hogy rábeszéljék őt a lemondásra. Az uralkodó hosszas ellenkezés után saját kezűleg írt egy rövid nyilatkozatot, miszerint visszavonul uralkodói jogai gyakorlásától, s eleve elismeri azt a döntést, amely Magyarország jövőendő államformáját meghatározza.

November 13-án döntött véglegesen a kormány a köztársaság kikiáltásáról. A minisztertanács határozata megállapította, hogy „Habsburg Károly nem uralkodója az országnak”. „Jelen pillanatban nagyon népszerű nálunk a köztársaság gondolata. Sőt gyanúsan népszerű” – írta a filozófus Lukács György, aki ekkor még nem volt kommunista.¹² Budapesten nem csupán a kispolgárság, de a nagypolgárság is a köztársasági államformában látta a jövőt. Jászi Oszkár száműzetésben született visszaemlékezése szerint a Lipótváros pénzemberei azon gúnyolódtak, hogyan volt képes Károlyi Mihály a forradalmi hatalomra jutása ellenére a királynak felesküdni. (A budapesti zsidó nagy- és kispolgárság politikai cselekvéseiben Jászi csak az opportunizmust látta. Vázsonyi Vilmost éppúgy utálta, mint Szterényi Józsefet. Ami-

ben talán szerepet játszott az is, hogy Jászi csak szeretett volna egy párt vezére lenni, de mindig csak párt nélkül maradt vezér volt. Legalábbis a kényelmetlen igazságai miatt a progresszív emlékezet panteonjából máig hiányzó szocialista vezér, a republikánus Garami Ernő maró kritikája szerint.¹³) De a régi rendszer bírái és politikusai is „átálltak” – vagy legalábbis úgy tettek. A legfelsőbb bírói testület, a Kúria elnöke, Günther Antal már november 3-án azt indítványozta az igazságügy-miniszternek, hogy ne őfelsége, a király nevében, hanem csupán a törvény nevében hirdessék ki a bíróság ítéleteit, különben zavargások lesznek.¹⁴ A lépés forradalmiságát jelzi, hogy a hatályos jogszabályok szerint semmisségi ok volt, ha a bíró nem a király nevében hirdet ítéletet.

De még az olyan meggyőződéses legitimista politikus, mint Pallavicini György őrgróf is úgy nyilatkozott: „Tényleges köztársaság vagyunk, a királyság megszűnt. A köztársaság a nemzet érdeke.”¹⁵ Anyósa, Andrásy Gyuláné megdöbbenően írta naplójába, hogy veje teljesen úgy tűnt, mint akit „beszívott” a köztársasági hangulat, vidáman ugrált a királytól elrekkvirált autón.¹⁶ A konzervatív értelmiség fiatalabb nemzedékeit is magával sodorta a hirtelen jött republikánus áradat. A hívó katolikus és Rákóczi-kultuszt kritizáló, s éppen ezért labanc hírbe hozott fiatal törté-

¹² Lukács György: A köztársasági propaganda, Világ, 1918. november 10., 17.

¹³ Garami Ernő: Válasz Jászi Oszkárnak II. Jövő, 1922. augusztus 13., 4.

¹⁴ Buza Barna vallomása a népbiztosok perében 1920. augusztus 3-án, BFL. VII. 5.c 1920-6274, 162. doboz, XLIX. dosszié, 3103.

¹⁵ Andrásy helyzete a forradalmi átalakulásban. Az Est, 1918. november 14., 4.

¹⁶ Andrásy Gyula és Andrásy Gyuláné naplója és levelezése, OSZKK Fol 2974, 87–88

netíró, egyébként pedig a császári és királyi levéltár lojalis munkatársa, Szekfű Gyula maga lehetőséget látott a trónok hullásában. Egy „szocialista köztársaságba” is szívesen hazajön, ha az európai és nem „Balkánország” lesz – írta Hatvany Lajosnak.

Élénk taps és éljenzés

Az egész társadalmat átjáró hirtelen támadt köztársasági láz visszaigazolta a kormány tagjainak előremenekülő politikáját. Mert előremenekülés volt ez inkább, mint tudatos politikai stratégia. Jászi barátja, az államtitkári funkciót vállaló Bíró Lajos ki is mondta: ha IV. Károly okosabban kezelte volna a forradalom előtti válságos heteket, „akkor ma Magyarországon sokkal több érvet lehetne a monarchia mellett és egy nagy és talán döntő érvet nem lehetne a köztársaság mellett felhozni.”¹⁷

Amikor Babits ezekben a napokban azt írta, hogy „amíg király lesz, mindig lesz háború”, világosan kifejezte, hogy a monarchiaellenesség a háborúban megfáradtak dühének projekciója volt. Lukács György pedig arra figyelmeztetett, hogy a köztársaság önmagában semmit sem jelent, ha nem kapcsolódnak hozzá a radikális szociális és gazdasági reformok. A Nemzeti Tanács körtáviratban fordult a megyei közigazgatás szerveihez, a főispánokhoz és törvényhatóságokhoz, valamint a vidéken ekkor már százasaival létrejött helyi nemzeti tanácsokhoz, kérve őket, hogy nyilatkozzanak a köztársaság mellett. Ezek a válaszok szinte egyöntetűen támogatók voltak. Aradon például a törvényhatósági bizottság tagjai az

indítvány elhangzása után egy emberként emelkedtek fel helyeikről, hogy élénk taps és éljenzés között, tüntető formában adjanak kifejezést támogató állásfoglalásuknak. Ezután a közgyűlés ugyanazon lendülettel a Tisza István utat Köztársasági útnak nevezte el. Két héttel korábban még Tisza volt a város képviselője...

A köztársaság ezekben a napokban egyfajta csodafegyvernek tűnt. Mint ha a múlttal való leszámolás, a lázongó katonaság megnyugtatója, a vidék lecsendesítése, a nemzetiségek elvesztett lojalitásának visszaszerzése és a történelmi Magyarország területi integritásának megtartása mind a köztársaság kikiáltásától függött volna. A nemzetiségi vidékekre szánt magyar propagandakiadványok a köztársaságot egyfajta Eldorádóhoz hasonlították. Egy kétnyelvű röpirat például a magyar Alföld fehér kenyérét ígérte a felvidéki szlovákoknak, ha a republikánus Magyarországot választják a csehekkel szemben.¹⁸ Még az egyébként cinikusan józan Kunfi Zsigmond is azt hitte, egy hatásos propagandakampány rá fogja bírni az erdélyi románokat, hogy a földosztó magyar köztársaságot válasszák a bojár uralmat jelentő román királyság helyett.¹⁹ Ám a köztársaság gondolata semmilyen pozitív hatást nem váltott ki a nacionalista mámorban élő nemzetiségi vezetőkben. A köztársasági propaganda egyet jelentett a magyar uralom fenntartásával a nemzetiségi tömegek szemében, akik eddig is inkább a dinasztiahoz és a koronához, s nem a magyar ál-

¹⁷ Bíró Lajos: Fegyelem! Világ, 1918. november 3.

¹⁸ A népköztársaság és a szabad tót nép. MNL MOL K 26-1918 – XLI – 639.

¹⁹ MNL MOL K27. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, 1918. november 26.

lameszméhez voltak hűségesek. Az al-dunai Orsova kisvárosának német–magyar–román nemzeti tanácsa azt jelezte: sajnálják, hogy egy ilyen fontos kérdés megoldása nem a népre bízott, kinyilvánítva, hogy a román nemzeti tanács sem a tanácskozásban, sem a határozathozatalban nem vett részt. A veszélyeztetett végek magyarsága viszont kétségbeesetten kapaszkodott a republikanizmus rongyos lobogójába. „A Magyar Köztársaság turulmadara előtt mi is meghajtjuk a zászlónkat, kik a keleti határ vérzivatarait magyarként álljuk” – írta Gyergyószentmiklósról Vákár P. Artúr, a gyergyói Magyar Nemzeti Tanács elnöke, de a veszélyeztetett székely végeken a magyar nemzeti öntudat köztársasági formában sem lett vállalható identitás. Vákár táviratának idején a román csapatok már átkeltek a Kárpátok hágóin, s december elején egyik első dolguk volt a gyergyói Magyar Nemzeti Tanács felszámolása s vezetőjének letartóztatása. A demokrata köztársaság melletti kiállás volt a gyulafehérvári magyar nemzeti tanács utolsó üzenete is, mielőtt a helyi románság teljesen átvette volna a városban az ellenőrzést, hogy két héttel később itt mondják ki Erdély elszakadását Magyarországtól.

Ilyen kontextusban került sor tehát 1918. november 16-án a Magyar Népköztársaság proklamálására az Országház kupolacsarnokában. Az eseményt megelőzte a régi képviselőház utolsó, alig negyedórás ülése, ahol a képviselők egyhangúlag megszavazták a képviselőház felosztását, majd rövidesen a főrendiház is deklarálta, hogy „berekeszti” üléseit. (A királyt lemondató küldöttséget vezető Wlassics Gyula báró, a főrendiház

elnöke talán úgy vélte: az arisztokrata világot legfeljebb „berekeszteni” lehet, felosztani nem.) Ezután következett a Parlament kupolacsarnokában a Nemzeti Tanács 1000 fős, kibővített ülése, ahol ott voltak a kormány tagjai, az egyházi méltóságok többsége, sőt a még néhány élő negyvennyolcas honvéd is. Először Hock János tartott szónoki hírnevezéshez méltó, nagy hatású beszédet. „Ha nemzetünk történelmét felnyitjuk, egy évezredes temetőnek kapuján lépünk be” – kezdte szónoklatát, s beszédében a függetlenségéért és Európa védelméért vérét ontó magyar nép áldozatos történelme bontakozott ki; egy kossuthiánus martirológium a világháború barbárságába vezetett, becsületesen harcoló, de „félrevezetett nemzetről.” Hock a tömegsírokban nyugvó vagy Volhínia mocsaraiban „kihúlt mellel” fekvő halott katonák hősi áldozatára hivatkozott, majd a patetikusan az emelvényhez vezetett ’48-as honvédagastyánnak azt mondta: nem lett rokkant és elnyomott vértanú hiába, mert a köztársaság új életet ad majd a jövő magyarországnak millióinak. Ennek zálogául Hock javaslatának értelmében rögtön két új nemzeti ünnepet kreáltak a jelenlévők: október 31-ét, a diadalmas forradalom napját, és november 16-át, amelynek akkor még alig a fele telt csak el. Kevés történelmi jelentőségű napról mondható el, hogy még be sem fejeződött, de már „örök időkre szóló nemzeti ünnepként” proklamálták az Országház kupolacsarnokában. Április 11-ét (az 1848-as „áprilisi törvények” ünneppé emelt emléknapját) és a „királycafrangos” ünnepeket a lomtárba küldte Hock szónoki hevülete. (Azt, hogy a köztársaság első évfordulóján, 1919. november 16-án Hor-

thy Miklós fog bevonulni Budapestre, hogy tetemre hívja „a bűnös várost”, sem Hock, sem Horthy nem sejtette. Utóbbi ekkoriban polgári ruhában a Hadügyminisztérium folyosóit járta állásért kopogtatva – amikor pedig kikoszarzták, kenderesi birtokára húzódott vissza, „hallgatni a fű növesét”.²⁰⁾ Hock ezután bejelentette a király lemondását, a képviselőház és a főrendiház feloszlását, hozzáfűzve, hogy ha ezen lemondások és feloszlások meg nem történtek volna, „a forradalom erejével ezeket mi megszüntettük volna”.²¹⁾ Ezután következett Magyarország önálló és független népköztársaságként való államiségének kimondása, illetve annak elfogadása, hogy Magyarország alkotmányát az új választójog alapján összehívandó alkotmányozó gyűlés határozza meg. A hivatalos elnevezés tehát Magyar Népköztársaság lett, de a szónokok ezzel egyenértékűként használták a Magyar Köztársaság fogalmát is, ami jól mutatta, mennyire kialakulatlan volt az államformaváltás ideológiai tartalma. A határozatokat Nagy György, az újjáalakult Köztársasági Párt vezére olvasta fel, s a jelenlevők alkotta Nagy Nemzeti Tanács vagy Nemzetgyűlés ún. néphatározatban rögzítette. (A jegyzőkönyv Nagy Nemzeti Tanácsról szól, de a szónokok, „Tisztelt Nemzetgyűlés!” megszólítással fordultak a jelenlevőkhöz.) Természetesen minden közfelkiáltással ment, amiképpen az a határozat is, hogy a választásokig az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló

népkormány gyakorolja a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával. A néphatározat kimondta, hogy a népkormány alkosson sürgősen néptörvényeket az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és a nőkre is kiterjedő nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról, a sajtószabadságról, a nép esküdtbíráskodásáról, az egyesülés és gyülekezés szabadságáról, a földműves népnek földhöz juttatásáról. E célból a Nemzetgyűlés az összes államhatalmat a kormányra ruházta át, a Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával és azzal a korlátozással, hogy a határozati javaslatban felsorolt törvényeket azonnal bocsássák ki, és azok végrehajtásáról mielőbb gondoskodjanak.

Siettek hűségüket kinyilvánítani

Ez a fajta forradalmi törvényhozás példátlan volt addig a magyar történelemben, mivel a Nagy Nemzeti Tanács nem választott testület volt, de kétségtelenül nagy támogatottsággal bírt. Ez a támogatottság kifejeződött a csatlakozások és hűségnyilatkozatok százaiban, amelyet nem csupán az egyházak és az egyházi szervezetek szinte teljes köre tett meg, sokszor ünnepélyes formában (a Katolikus Püspöki Kartól a baptistákon át az újonnan szerveződött Országos Rabbitanácsig), hanem a magyar gazdasági élet egész vezérkarára, a nagybirtokosokat tömörítő Országos Magyar Gazdasági Egyesület ugyanúgy, mint a nagyipar és banktőke szervezetei, a Magyar Kereskedelmi Kamara vagy a Gyáripárosok Országos Egyesülete. A nagybirtokosok közlönye, a *Köztelek* egyenesen a magyarság harmadik korszakáról

²⁰⁾ Gömbös Gyula: Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról, Budapest, Hírlap, 1920, 53.

²¹⁾ Képviselőházi napló, 1910. XLI. kötet, Függelék, 457–458.

beszél: „A pogány fejedelemség, a keresztény királyság után Magyarország állami életének harmadik korszakába lépett, s ez a szociális köztársaság korszaka. Amit máskor véres forradalmak hosszú küzdelmei idéznek fel, egy nap békés tüntetése varázsolta elő.”²² A szociális köztársaság emlegetése kicsit furcsán hangzott a tízezer holdas grófokkal zsúfolt egyesület részéről, de elhangzott. A pénzpiacok bizalmát ezzel szemben nem nagy szavak fejezték ki, hanem kölcsönajánlataik, s az, hogy a korona árfolyama emelkedésnek indult. A tőzsde óvatos optimizmusa mögött az a remény húzódott meg, hogy a hadműveletek lezárulásával együtt megszűnnek az állami korlátozó intézkedések, ismét visszaáll a szabadpiac, s megnyílnak a külkereskedelmi forgalom lehetőségei.²³ Az egyházak és a gazdasági szervezetek mellett a társadalmi élet legkülönbözőbb testületei is siettek hűségüket kinyilvánítani. A Magyarországi Kapucinusok Rendházának támogató nyilatkozata egy időben érkezett a szabadkőműves „parlament”, a Magyar Symbolikus Nagypáholy csatlakozásával. A korábban bizalmatlan Ravasz László most azt írta: „Most csak egy párt lehet Magyarországon: *köztársasági*, mert az ezzel ellenkező véleménynek vagy oktalanság, vagy nemzetellenes bűn most megnyilvánulni.”²⁴ Ez utóbbi nyilatkozat jelzi, hogy nemcsak Budapesten történt meg viharos gyorsasággal az elitek

„átállása”. Kolozsváron is pirosuló arcú és örömteli izgalommal ajánlották fel életüket és szolgálataikat a történelmi felekezetek főpapjai, a megyei és városi főhivatalnokok, a szép erdélyi mágnásasszonyok vagy éppen a bankigazgatók.

Mindezen csatlakozások tarka kavalkádján túlmenően a legfontosabb mégiscsak az volt, hogy a vidéken alig két hét alatt létrejött helyi nemzeti tanácsok százai a közvetlen demokrácia letéteményeseiként lojalitásukról biztosították a forrásokban hol „magyar”, hol „budapesti”, esetleg „tekintetes” vagy éppen „méltságos”, de legtöbbször egyszerűen „országosnak” aposztrofált központi Nemzeti Tanácsot és a köztársasági államformát. A helyi nemzeti tanácsok a helyi lakosság többé-kevésbé spontán egybegyülekezései nyomán jöttek létre, és szívesen nevezték magukat „népgyűlésnek”. A fővárosban meghozott „néphatározat” így alkotmányosság és forradalmiság között lebegett, de az ambivalenciát elfedte az Országház előtti tömegek euforikus hangulata. Kétszázezer ember várta kintről a proklamációt, budapesti polgárok, illetve az elővárosok és külvárosok nagyüzemeinek szervezett munkásai. Kamerák kereszt-tüzeiben, hasonlóan ahhoz, ahogy az a két évvel korábbi utolsó magyar királykoronázáson, 1916 decemberében történt. A kosztüm és a díszlet azonban teljesen más volt. Nem az arisztokrata Bánffy Miklós gróf tervezte, historizáló színpadiassággal, hanem a modern magyar festészet vezető alakja, a polgári származású Kernstok Károly, puritán módon. Díszmagyarok sorfala és udvari bandériumok helyett az ünnepség koreográfiája erősen 1848-ra hajazott,

²² Köztelek köszöntője, 1918. november 9., 1758.

²³ Botos János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924, *Múltunk*, 2015/3, 78.

²⁴ Ravasz László: *Hogyan állunk? Út*, 1918. november–december, 179–185.

a kápolnai csata utolsó életben lévő hőseivel, Budapest cigányzenekarinak felvonulásával, nemzeti zászlókkal és a szüntelenül felsíró kuruc és '48-as dalokkal. A Kossuth-nóta strófáit átköltötték, és Kossuth nevét Károlyiéval helyettesítették. Transzparenszek tömkelege jelezte, hogy a köztársaság elnöke Károlyi Mihály. A népkormány arisztokrata vezetője népszerűsége csúcán volt, de grófi rokonai már nem bíztak benne: Andrassy Ilona azt írta fivérének, Andrassy Gyulának Dénesfára: „Károlyi Mihály köztársasági elnök. Megválasztja őt Budapest és népe. Szép!” Az igaz, hogy az ünnepség impozáns tömegeit jelentős mértékben a fegyelmezett budapesti munkások tették ki, s a nemzeti színű zászlók mellett már ott feszültek a vörös lobogók is. Károlyi mégsem volt olyan hiú, mint azt az Andrassy-rokonság képzelte: elutasította, hogy közfelkiáltással köztársasági elnökké válasszák. Erősebb legitimitációt akart, amelyet demokratikus választáson szerez meg. Rosszul számított. Az őszirózsás forradalom demokráciájának leginkább feloldhatatlan ellentmondása az lett, hogy a választásokat egyre halogatták, s végül nem is tudták megtartani, így a „népkormány” a hatalmát végeredményben bukásáig önkényesen gyakorolta. A korlátozott demokráciát jelezte az is, hogy a Nemzeti Tanács 1919. február 5-ei ülésén kimondta, hogy csak azok a pártok vehetnek részt a Nemzeti Tanácsban, amelyek keresztülvitték a forradalmat, és vállalják a történelemért a felelősséget. Azaz a forradalmi szakítást a múlttal és a monarchiával.

Az alkotmányos felhatalmazás nélküli, felemás köztársaság jelentős kodifikációs teljesítményt nyújtott:

43 néptörvény és 381 rendelet jelent meg fennállása 144 napja alatt, de a Károlyi-korszak jogalkotó teljesítménye mégis kevésbé állt ellentétben a dualizmus szabadelvű törvényhozásával, mint a Tanácsköztársaság brutális *tabularasája* és az ellenforradalom jogi reakciója. Aligha volt a magyar történelemben kevesebb hatalommal rendelkező diktatúra, mint amilyen Károlyi Mihály népköztársasága volt. Hatalmát és igazolását eleinte a közvetlen demokrácia példátlan méretű megnyilatkozására, a helyi nemzeti tanácsok százainak önkéntes és lelkes munkájára alapozhatta. A novemberi lázas napok után viszont a kormány a helyi nemzeti tanácsok jogköreit fokozatosan leépítette. Ezzel legsajátabb legitimitációs bázisától, a közvetlen demokrácia „népi postafiókjától” fosztotta meg önmagát.²⁵ Helyette a büntetőjoghoz folyamodott. A népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. XI. néptörvény szinte szó szerint vette át a királyság védelméről szóló 1913. XXXIV. tc. egyes fogalommeghatározásait. Az államforma törvényes védelme válságos időkben mindig azt bizonyítja, hogy a kormányzat nem bízik saját hatalmában. Károlyi Mihály ezt maga is felmérte, amikor 1919 januárjában mégis elfogadta a köztársasági elnökséget, hogy megmentse törekeny rendszerének demokráciáját. „Egy államfőnek akkor is nehéz a helyzete, ha mögötte áll egy parlament mint a nemzeti akarat letéteménye-

²⁵ Ormos Mária: A nemzeti tanácsok jogi és politikai helyzetéről 1918. november–1919. február, Satu Mare, Studii și comunicări, 1998–1999, XV–XVI, 365–367.

se, de hasonlíthatatlanul nehezebb, ha nincs semmilyen szerv, amelyre támaszkodhatnék” – mondta államfői beiktatásakor 1919. január 11-én.²⁶ Ő maga láthatóan egyre inkább a szociáldemokrata baloldalra támaszkodott, saját pártját gyakorlatilag szélnek eresztette. Odaadó híve, a megszállott republikánus Nagy György meg is mondta neki, hogy „a nemzet újabb megkérdésezése nélkül senkinek sem áll jogában azt mondani, hogy Magyarország szociáldemokrata köztársaság”.

De térjünk vissza a november 16-i ünnepség forgatókönyvéhez. Az államforma proklamálása után Károlyi szónoklata következett. Arról beszélt, hogy széjjel kell tépni a múltat. Később mindezt a szemére hányták, de *akkor* mindenki egyetértett vele – Prohászka Ottokártól Gömbös Gyuláig. Beszédének fontosabb része viszont annak az utópiának a hosszas kifejtése volt, amely szerint a pacifizmus a jövő politikája Európában. Károlyi meg volt róla győződve, hogy a lövészárkok tapasztalata nem szétválasztotta, hanem összehozta az embereket, s a háború végi frontbarátkozásokhoz hasonlóan „a pacifista program a jövőben össze fogja foglalni az összes népeket, [...] a jövőben biztosítani fogja minden népnek a függetlenségét, biztosítani fogja minden nemzetnek önállóságát, és biztosítani fogja minden polgárnak szabad fejlődését, mert ez a pacifista program ma [...] világprogram.”²⁷ Károlyi, aki

1916 augusztusában „tigrisként” akarta védeni Erdélyt a románoktól, akit a király még egy hónappal korábban is „ultranacionalistának” tartott, akit a nemzeti színekkel lobogó forradalom juttatott hatalomra október 31-én, most, bő két héttel később azt gondolta, hogy a nacionalizmusnak végleg leáldozott, a nemzeti eszme mint lelkesítő és egységesítő erő kiélte magát, és a négy és fél éves világégésben maga is elégett. Az osztrákokat ostromozó, régi függetlenségi politikát valóban nem lehetett tovább folytatni, annak tartalma egyszeriben kiüresedett; Magyarország most már semmilyen tekintetben nem volt Ausztria része, a dinasztia a köztársaság kikiáltásával a múzeumba tették. Új üzenet kellett. Elődeivel szemben Károlyi megértette a háborús kimerültség pszichológiáját, azzal azonban nem számolt, hogy a lövészárkok pacifizmusa egy hullámzó és eldöntetlen küzdelem rövid szavatosságú terméke volt. Az összeomlás után egyszerre kirajzolódott, hogy győztesek és vesztesek állnak szemközt egymással, és a „frontbarátkozás” testvériségélménye a frontokkal együtt bomlott fel. Ezt viszont már nem ismerte fel. A köztársaság proklamációjakor végleg szakított azokkal, akik az „önző és mély nacionalitás kultúrájában” látták a sikert és a boldogulást, s akiknek jelentős része eddig az ő táborában gyülekezett. Nem az volt a gond, hogy nem hordozta körbe azonnal a véres kardot a kimerült országban. Az viszont, hogy ünnepi beszédében a köztársaság nemzeti jellegének már néhány frázissal sem adózott, később végzetes tévedésnek

²⁶ A Nemzeti Tanács 1919. január 11-ei jegyzőkönyve. MNL MOL A Magyar Nemzeti Tanács iratai 1918–1919, K 440 X1511 6996. doboz (mikrofilmmásolat) 16. cím D/I-III I. Károlyi Mihály államfői megbízatása.

²⁷ Képviselőházi napló, 1910. XLII. kötet, Füg-

gelék, 458.

bizonyult. Ezzel eltért a legsikeresebb republikánus hagyományoktól, a franciától és az amerikaitól is, ahol nemzet és köztársaság egy és ugyanazon közösség. Ám az európai és magyar történelem legnagyobb nacionalista katasztrófája után Károlyi és Jászi azt gondolták, hogy az imperialista kormányok ideig-óráig zsarnokoskodhatnak még egy-egy nemzetnek idegen uralom alatt élő tagjain, de a népek többé nem nyomják el egymást. A népuralom, amelynek előbb-utóbb mindenütt el kell következnie, minden jelentőségétől meg fogja fosztani a politikai és földrajzi határokat. Elhitték, mert el akarták hinni, hogy a nemzet a határait addig tudja kiterjeszteni, ameddig nyelve és kultúrája *erőszak nélkül* eljut. A pacifizmus lett tehát a népköztársaság leginkább körülhatárolható ideológiai tartalma, s a népköztársaság hitele addig tartott, ameddig a pacifizmusban hinni lehetett. Nem sokáig. Ha a pacifizmus elbukik, vége Magyarországnak – nyilatkozta Károlyi 1919. január 1-jén –, ám valójában annak a nemzeti egységnek és felfokozott bizalomnak volt vége, amit az ő alakja szimbolizált a forradalom első napjaiban. Ez a fejlemény aztán a következő hónapokban végzetesen kisiklatta a magyar (nép)köztársaság vereségben fogant baloldali pillanatát. „Holt-tenger” lett, ahogy Illyés Gyula máig aktuálisan megírta a *Koratavasz* kezdő oldalain.

Ettől függetlenül sem a régi világ, sem a Habsburg Monarchia nem támadt fel azzal, hogy a az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság megbukott. A bűnös Budapestre pontosan a népköztársaság kikiáltásának egyéves évfordulóján bevonuló

Horthy különítményes tisztjei nem a régi világot, nem a koronás király elvesztett országát, hanem saját huncut úri jövőjüket keresték a „keresztény kurzus” monarchista jelszávaiban. Horthy ugyan megvetette a köztársaságot, s arra kérdésre, hogy miért nem lehet Magyarországon köztársaság, úgy válaszolt, hogy „a lobbanékony magyar vérmérséklet mindig megkönnyítette a demagógia munkáját és minden egyes elnökválasztás valóságos polgárháborúval volna egyértelmű. A magyar népnek szüksége van az állandó és megingathatatlan személyiségre, aki mindenki és minden felett áll, s akinek csak a nemzet java fekszik a szívében.” Ám a nyilatkozatot egy külföldi újságírónak 1921. április 4-én tette. Alig egy héttel korábban kirúgta a húsvétvasárnap váratlanul a budai várba betoppant koronás királyát. A „nemzet javát akaró” Horthy a királlyal való kellemetlen diszkusszió után kiment a Lóversenypályára. Aznap is izgalmas futam volt. A király következő visszatérési kísérletekor személyesen adta ki a tűzparancsot katonáinak: lőjenek a király szállító vonatra. A katonák engedelmeskedtek, s Károly király visszatérési kísérlete 1921. október végén másodszor is összeomlott. A köztársasági eszme fanyar öröksége, hogy Magyarország 1918 novembere óta – a közbejött két komikusan összeomlott királypuccs és a király nélküli királyság abszurd alkotmányjogi intermezzója ellenére is, túlélve a létező szocializmust és a négy évtizedes szovjet megszállást, rendszerváltást és immár két botrányosan lemondani kényszerült köztársasági elnököt – *de facto* folyamatosan köztársaság. Ami magyarul – úgy látszik – annyit jelent: nincs király, és ne is legyen.